

FARŞÇA-TÜRKÇE MANZUM SÖZLÜKLERDEN: TUHFE-İ YÂVER

From Persian-Turkish Verse Dictionaries: Tuhfe-i Yâver

Enes YILDIZ¹

¹Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, enesedebiyat@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-3614-579X.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 07.09.2024
Kabul/Accepted: 19.10.2024

DOI: 10.20322/littera.1545254

Anahtar Kelimeler

Klasik Türk şiiri, manzum sözlük, Tuhfe-i Yâver

ÖZ

Türkler, İslam dairesine girdikten sonra Arapça ve Farsça, öğrenilmesi elzem diller hâline gelmiştir. Bu nedenle yüzyıllar içerisinde iki veya çok dilli sözlükler yazılmıştır. Şiir dilinin ezberlemeyi kolaylaştırması ve kelimelerin hafızada daha kolay kalmasını sağlaması nedeniyle özellikle medrese ve sıbyan mekteplerindeki talebeler için sözlüklerin manzum olarak kaleme alınması edebî bir gelenek oluşturmuştur. İki dilli manzum sözlük yazma geleneğinde de en çok Arapça-Türkçe ve Farsça-Türkçe sözlükler kaleme alınmıştır.

Farsça-Türkçe manzum sözlük yazan şairlerden biri de Yâver'dir. Yâver'in *Tuhfe-i Yâver* adını verdiği manzum sözlüğün şu an için bilinen tek nüshası, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazma Eserler Bölümü, NEKAY04196/19 arşiv numarasında kayıtlı mecmuanın içerisinde yer almaktadır. Tahmid, salavat ve sebep-i te'liften oluşan 9 beyitlik mesnevi ile başlayan *Tuhfe-i Yâver*, 178 beyitten oluşmaktadır. Manzum sözlüğün asıl bölümü ise hurûf-ı hecâyâ göre tertip edilmiş 20 bölümdür. Yâver'in dostlarına, ahbablarına hediye olarak bıraktığı *Tuhfe-i Yâver*'de 487 Farsça kelime veya kelime grubunun Türkçe karşılıkları verilmiştir.

Bu makalede öncelikle klasik Türk edebiyatı manzum sözlük geleneği hakkında genel bilgiler aktarılmıştır. Ardından biyografik kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında Yâver mahlasını kullanan şairler hakkında bilgiler verilmiştir. Makalenin asıl bölümünde ise *Tuhfe-i Yâver*, şekil ve muhteva açısından incelenmiş ve sözlüğün çeviri yazılı metni alanın istifadesine sunulmuştur. Bu çalışma ile Farsça-Türkçe iki dilli manzum sözlük geleneğine bir yenisi eklenmiştir.

ABSTRACT

Keywords

Classical Turkish poetry, verse dictionary, Tuhfe-i Yâver

After the Turks entered the circle of Islam, Arabic and Persian became essential languages to learn. For this reason, bilingual or multilingual dictionaries were written over the centuries. Since the language of poetry facilitates memorization and makes it easier to memorize words, it is a literary tradition to write dictionaries in verse, especially for madrasah students. In the tradition of writing bilingual verse dictionaries, Arabic-Turkish and Persian-Turkish dictionaries were mostly written.

Yâver is one of the poets who wrote Persian-Turkish verse dictionaries. The only known copy of Yâver's verse dictionary, which he called *Tuhfe-i Yâver*, is in the Istanbul University Rare Manuscripts Library, Arabic Manuscripts Department, in the mecmua registered in the archive number NEKAY04196/19. *Tuhfe-i Yâver*, which begins with a 9 couplet masnavi consisting of tahmid, salavat and sebep-i te'lif, consists of 178 couplets. The main part of the verse dictionary consists of 20 chapters organized according to the syllabary. In *Tuhfe-i Yâver*, which Yâver left as a gift to his friends and acquaintances, he gave the Turkish equivalents of 487 Persian words or word groups.

In this article, firstly, general information about the verse dictionary tradition in classical Turkish literature is given. Then, information about the poets using the pseudonym Yâver is given through the data obtained from biographical sources. In the main part of the article, Tuhfe-i Yâver is analyzed in terms of form and content and the translated text of the dictionary is presented for the benefit of the field. With this study, a new one has been added to the Persian-Turkish bilingual verse dictionary tradition.

Atıf/Citation: Yıldız, E. (2024), "Farsça-Türkçe Manzum Sözlüklerden: Tuhfe-İ Yâver", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 10/4, 623-649.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Enes YILDIZ, enesedebiyat@hotmail.com

GİRİŞ

Klasik Türk edebiyatında gelenek hâline gelen ve rağbet gören öğretici metinlerden biri de manzum sözlüklerdir. Sözlüklerin manzum olarak kaleme alınmalarının ana sebebi şiir dilindeki aruz, redif, kafiye, ritim ve ahenk unsurlarından faydalanarak ezberi kolaylaştırmaktır. Manzum sözlüklerin temelinde hedef dildeki kelimelerin - özellikle medrese talebeleri tarafından- kolayca ezberlenmesi, hafızada kalması vardır. Ayrıca manzum sözlükler sayesinde manası herkesçe bilinmeyen kelimelerin anlaşılması hızlanmış böylece bu eserler dil öğretiminin yardımcı kaynakları arasına girmiştir. Bu nedenle edebiyatımızda ilk örnekleri 13. yüzyılın sonlarında görülmeye başlanan, şekil¹ ve muhtevalarıyla² zengin ve güçlü aynı zamanda kültür taşıyıcıları da olan manzum sözlük geleneği oluşmuştur. Yüzyıllar içerisinde dillerinden biri Türkçe olan ve çoğunluğu Türkçe-Arapça, Türkçe-Farsça, Türkçe-Arapça-Farsça şeklinde birçok manzum sözlük örneği ile karşılaşırız.

Tespitlere göre ilk Türkçe-Farsça manzum sözlük Hüsâm b. Hasan (Hüseyin) el-Konevî'nin 1399-1400 yılında tanzim/telif ettiği *Tuhfe-i Hüsâmî*'dir. Eserin mensur mukaddimesinde "*Lügata dair başka türde, Türkçe tercümeli Farsça bir eser yazmayı tercih ettim.*" diyerek Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını içermesi bakımından eserin Anadolu'da telif edilmiş önceki sözlüklerden ayrıldığına işaret eder (Öz 1996: 49-50). Edebiyatımızda *Tuhfe-i Hüsâmî* ile başlayan ve sonrasında gelişen manzum sözlük geleneğinde birçok eser

¹Manzum sözlüklerin şekil özellikleri genel olarak şöyledir: *Manzum sözlüklerde birinci ve üçüncü bölümler genellikle mesnevi formunda kaleme alınmış, ikinci bölüm ise kaside tarzındaki kıtalardan yani fasıllardan oluşmuştur. Mukaddime adı verilen birinci bölüm, besmele, hamdele ve salvele ile başlar, sebeb-i nazm ile devam eder. Sebeb-i nazm'da şair, eseri yazma gerekçelerini sıralarken kimi zaman eseri nasıl yazdığını da izah eder ve genellikle mahlasını ve esere verdiği ismi zikreder. Bu kısımda bazen sözlükte takip edilen yöntem ve kullanılan işaretler de açıklanır. İkinci bölüm olan sözlük kısmında kıta sayısı ve bu kıtaları oluşturan beyitlerin sayıları değişkendir. Kıtaların vezinleri birbirinden bağımsızdır. Türün ilk örneğiyle uyumlu bir şekilde genellikle bir mısradaki kıtanın vezni söylenir. Veznin söylendiği beyitten hemen önce veya hemen sonra genellikle didaktik bir veya iki beyit yer alır. Bazı manzum sözlüklerde genellikle kıtanın sonunda, bir mısraı kaynak dilde, bir mısraı hedef dilde yazılmış cümleler veya ibareler bulunur. Hâtîme olarak adlandırılan son bölüm ise mukaddime gibi genellikle mesnevi türünde kaleme alınır. Bu bölümde eserin adı bazen tekrar zikredilir, dua ve tarih ile eser son bulur. Manzum sözlüklerin bazılarında ise hâtîmenin akabinde ayrıca ebced hesabını anlatan bir bölümün yer aldığı görülür (Doğan Averbek 2018: 87-88).*

²Manzum sözlüklerin muhtevalarına ve şekli özelliklerine bakıldığında bu metinlerle erken yaşta tanışan bireyin; kelime bilgisi, ebced hesabı ve tarih düşürme, fiil çekimleri, sayılar, ay adları, yıl adları, kalıplaşmış ifadeler, tarihî şahsiyetler, mazmunlar, atasözleri, deyimler, kültüre ait kullanımlar, tercümeleleriyle verilen cümleler aracılığıyla sentaks bilgisi, temel dil kuralları gibi bilgiler ile bazı manzum sözlüklerde yer alan dinî bilgileri edinmesinin amaçlandığını söylemek mümkündür. Ayrıca kullanılan bahrin ve veznin özelliklerinin, bu metinlerde zaman zaman açık olarak yazılmasıyla talebeye şiir bilgisi verilmekte, taktî ile okumayı ve nazım şekillerini, söz sanatlarını öğrenen talebe erken yaşta şiir nosyonuna sahip olmaktadır (Doğan Averbek 2018: 89).

görürüz. Aşağıda manzum sözlükler üzerine yapılmış “Dillerinden Biri Türkçe Olan Manzum Sözlükler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası” (Doğan Averbek 2018: 101-110) adlı çalışmadan Türkçe-Farsça manzum sözlüklerden bazı örnekler verilmiştir:

Tablo 1: Türkçe-Farsça Manzum Sözlük Örnekleri

Sıra	Eser Adı	Müellif
1	<i>Bahrü'l-Garâyib</i>	Lütfullah b. Ebî Yûsuf el-Halîmî
2	<i>Kân-ı Me'ânî</i>	Hasan Rızâyî
3	<i>Lugat-i Manzume</i>	Lâmî'î Çelebi
4	<i>Müşviku'-Sıbyân</i>	Mîr Yahyâ b. Muztarr-ı Zenûzî-i Tebrîzî
5	<i>Nazm-ı Bedî'</i>	Çelebizâde 'İlmî Alî Efendi
6	<i>Nazm-ı Dil-ârâ</i>	Osmân Şâkir b. Mustafâ Bozokî (Şâkirî)
7	<i>Nazmü'l-Esâmî</i>	Alî
8	<i>Nisâb-ı İ'timâd</i>	Mîr Mehdî İ'timâd-ı Tebrîzî
9	<i>Nisâb-ı Kutbiye</i>	Kelimetullah b. Hâce Rahmetullah b. Hâce Nimetullah
10	<i>Nisâb-ı Yegânî</i>	İsmâ'il Yegânî
11	<i>Tuhfe-i Lutfi</i>	Mes'ûd Lutfi Efendi
12	<i>Tuhfe-i Manzûme</i>	Osmân b. Hüseyin el-Bosnevî
13	<i>Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Lugat</i>	Lütfullah b. Ebî Yûsuf el-Halîmî
14	<i>Tuhfe-i Ni'metî</i>	Bursalı Nakibzâde Ni'metî
15	<i>Tuhfe-i Remzî (Uşkûfe)</i>	Ahmed Remzi Akyürek
16	<i>Tuhfe-i Şâdî</i>	Osmân
17	<i>Tuhfe-i Şâhidî</i>	Şâhidî İbrâhîm Dede
18	<i>Tuhfe-i Şemsî</i>	Şemsî
19	<i>Tuhfe-i Vehbî</i>	Sünbülzâde Vehbî
20	<i>Tuhfetü'l-Hâfız</i>	Hâfız Abdullah b. Halîl b. Alî

Divan edebiyatı Türkçe-Farsça manzum sözlük geleneğindeki eserler şüphesiz yukarıda örnek olarak verdiklerimiz ile sınırlı değildir. Gün geçtikçe bu konuda çeşitli çalışmalar yapılmakta ve yeni manzum sözlük örnekleri ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma ile Türkçe-Farsça manzum sözlük literatürüne bir yenisini daha eklenmiştir.

1. YÂVER MAHLASLI ŞAİRLER

“Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü” (İpekten vd. 1988: 536) ve TEİS (Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü)³ başta olmak üzere biyografik kaynaklarda “Yâver” mahlaslı Enderunlu Hasan Yâver ve Trabzonlu Yâver Efendi olmak üzere iki şair bulunmaktadır:

³ <http://teis.yesevi.edu.tr/>. Erişim: 09 Şubat 2024.

Enderunlu Hasan Yâver: XVIII. yüzyıl divan şairlerindedir. Asıl adı Hasan olan Enderunlu Yâver, H 1179/M 1765 yılında doğmuştur. Babası Silahdar Abdurrahman Ağa gibi Yâver de Enderun'da yetişmiştir. Yâver, babası öldüğünde beş yaşlarındadır. Bu yaşta yetim kalan Hasan, Enderun'daki Kiler Odası'na alınır. Bir süre on iki kişiden ibaret "bıçaklı" denilen sınıfa dâhil olan şair, H 1204/M 1789/1790 yılında Enderun kademelerinin sonuncusu olan Has Oda'ya kadar yükselir. Has Oda'da rikâbdarlık görevinde de bulunmuştur. İlk zamanlarda şiirlerinde "Pertev" mahlasını kullanan şaire Muvakkit-zâde Pertev Efendi, mahlasların karışmaması için "Yâver" mahlasını vermiştir. Şairin ölüm tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak divanındaki tarih manzumelerinden yola çıkarak XVIII. yüzyılın sonunda H 1212-1213/M 1797-1798 yıllarında genç yaşta iken vefat ettiği söylenebilir. Enderunlu Hasan Yâver'in *Fenniyye-i Eş'âr*, *Gül-i Sad-berg* ve *Divan* olmak üzere 3 eseri bugün elimizde bulunmaktadır:

1. Fenniyye-i Eş'âr: Mesnevi nazım şekli ile kaleme alınan eser 441 beyittir. 1796 yılında yazılan mesnevide şiir yazmanın incelikleri, şairin dikkat etmesi gereken kurallar ve çeşitli edebî sanatlar ile nazım şekillerinden bahsedilmektedir.

2. Gül-i Sad-berg: 1797 yılında yazılan 100 beyitlik bir mesnevidir. İnsanlara öğüt vermek amacıyla yazılan eserde, çok yemenin zararları ve az yemenin yararları anlatılmıştır.

3. Divân: 1 terkîb-bend, 2 murabba, 3 tahmis, 206 gazel, 5 kıt'a ve 1 rubai olmak üzere toplam 218 şiirden oluşmaktadır (Kaçar 2011; 96-100; Üstüner 2017: 7-16; Üstüner 2009; Üstüner 2010).

Trabzonlu Yâver Efendi: XIX. yüzyıl şairlerindedir. Trabzonlu olan şairin ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. Şair, Divan-ı Hümayûn kaleminde çalışmış ve bazı vezirlerin divan kâtipliğini yapmıştır. Trabzonlu Yâver, uzun süre Tahrîrât Kâtipliği yapmış ve Hâcegân rütbesini kazanmıştır. Aynı zamanda Yanya Tahrîrât Kâtipliği görevinde de bulunmuştur. Ölüm tarihi de kesin olarak bilinmemekle birlikte Sicill-i Osmânî'ye göre Sultan Abdülmecid devrinde (1839-1861) vefat etmiştir. Şairin eserleri hakkında herhangi bir bilgi şu an için elimizde bulunmamaktadır (Akbayar 1996: 1681; Kesik 2020; Üstüner 2017: 5-6).

Bu makalenin konusu olan *Tuhfe-i Yâver* adlı Türkçe-Farsça manzum sözlüğün müellifi hakkında kesin bir hüküm veremiyoruz. Eserde sözlüğün şairine dair bir gönderme ve eserin yazılış tarihi de bulunmamaktadır. Bu nedenle mezkûr sözlüğün müellifi Enderunlu Hasan Yâver veya Trabzonlu Yâver Efendi olabilir. Şunu da ifade etmek gerekir ki *Tuhfe-i Yâver*'in şairi Enderunlu Hasan Yâver ve Trabzonlu Yâver Efendi haricinde biyografik kaynaklara girememiş "Yâver" mahlaslı başka bir şairin olması da imkân dâhilindedir. Bulunabilecek yeni nüshalar ve bu konuda yapılacak yeni çalışmalarla konunun açıklığa kavuşacağını ummaktayız.

2. YÂVER'İN TUHFE-İ YÂVER ADLI MANZUM SÖZLÜĞÜ

Tuhfe-i Yâver'in şu an için ulaşılabildiğimiz tek nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazma Eserler Bölümü, NEKAY04196/19 arşiv numarasında kayıtlı 133 varaklık mecmuanın 114b-122a varaklarındadır. Tek sütun hâlindeki manzume 13 satır ve talik hatla kaleme alınmıştır.

Sözlüğün ulaşabildiğimiz tek nüshasında “*Tuhfe-i Yâver*” şeklinde bir başlık bulunmaktadır. Başlıkta Arapça “*hediye, hoşça giden güzel şey*” anlamında ve manzum sözlük başlıklarında sıklıkla kullanılan “*tuhfe*” kelimesi bulunmaktadır. Başlıktaki diğer kelime ise sözlüğün müellifine gönderme yapmaktadır. Sözlüğün başlıkla aynı olan ismi 8. beyitte söyle geçmektedir:

Olup itmâmı hâyır ile müyesser

Disünler nâmına *Tuhfe-i Yâver* (b. 8)

Manzum sözlüklerin genellikle hatime kısmında ebcedle veya ketebe kaydında eserin telif tarihi ile ilgili bilgi verilebilir. Ancak *Tuhfe-i Yâver*'in herhangi bir yerinde eserin telif tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Tuhfe-i Yâver 178 beyitten müteşekkildir. Eser hamd, salavat ve sebep-i te'liften oluşan 9 beyitlik mesnevi ile başlar. Daha sonra hurûf-ı hecâyâ göre tertip edilmiş 6 ile 10 beyit arasında değişen 20 bölüm bulunmaktadır. Bu bölümler kaside/gazel formunda kafiyeleşmiştir. Bölümler arasında başlıklar bulunmamaktadır. Sadece “*dal*” harfinden iki bölüm bulunduğunu ifade eden bir başlık vardır. Şair tertipte Arap alfabesinde olup Farsçada kullanılmayan harfleri şu şekilde saymış ve bu harflerden kıt'a/bölümün olmadığını ifade etmiştir:

Beyân-ı Hurûfât-ı Nâ-yâb

Fâriside yok sekiz harf-i hecâ

Söyleyüm kim eyleye albünde cā (b. 38)

ā vü hā vü ād u ād u ā vü ā

‘Ayn u āfi bilmemek pek nā-becā (b. 39)

Manzum sözlüğün hurûf-ı hecâyâ göre beyit sayıları şu şekildedir: *Elif, 9; be,10; te, 9; cim, 9; ha, 6; dal, 8; dal, 8; ra, 10; ze, 10; sin, 6; ın, 10; gayın, 7; fe, 9; kef, 8; lam, 6; mim, 10; nun, 8; vav, 8; he, 10; ye 6 beyit.*

Manzum sözlük geleneğinde genellikle kıt'a/bölümlerde kullanılan bahir ve veznin bilinmesi ve beyitlerin bu vezin üzere okunup daha kolay ezberlenmesi amacıyla genellikle kıt'a/bölüm sonlarına aynı vezinde bir ya da iki takti beyti yazılmış ve bahrin adı söylendiği gibi veznin tef'ileleri de açık bir şekilde yazılmıştır (Öz 1996: 65). Ancak bu hususu *Tuhfe-i Yâver*'de göremeyiz. Eserin hiçbir yerinde bahir ve vezinler belirtilmemiştir. Eserde “*mefâ'ilün/mefâ'ilün/fe'ülün, fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün, fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ilün*” kalıpları kullanılmıştır.

Tuhfe-i Yâver İslam geleneğine paralel şekilde hamd ve salavat ile başlar. Tahmid ve salattan sonra kısa bir sebep-i te'lif bölümü bulunmaktadır. Bu bölüme göre hüner ehli, maharetli kişiler çalışarak manzum olsun mensur olsun birçok eser vermişlerdir. Yâver de bu ehil kişilerin yadigâr olarak bıraktıkları bu eserleri görmüş ve heveslenmiştir. Yâver bu eserler içerisinde sözlük ilmiyle uğraşmış ve bu konuda ısrarla çalışmıştır. Allah'ın

ihsanı ile manzum olarak adı *Tuhfe-i Yâver* olan bir eser ortaya koymuştur. Yâver *kitâb-ı dil-pesend* olarak nitelendirdiği bu manzum sözlüğünü dostlarına, ahbablarına hediye olarak takdim eder:

Hezârân hamd u şükr olsun Hudâya
Şalât ile habîbi Muştafâya

Dağı evlâd u aşhâb-ı resûle
Ki anlar ittibâ' itdi uşûle

Nümâyândur şafâ her birlerinden
Ola râzî Hudâ her birlerinden

Hüner-mendâna rahmet ide Mevlâ
Eşerler itdiler dünyâda peydâ

Nice te 'lîfler manzûm u mensûr
Yapup sa' y itdiler Hağ ide me'cûr

Görüp ben anları oldum heves-kâr
Lügat hıfzında itdüm hayli ısrâr

Biraz müddetde nazm[um] oldı âsân
Hudânuñ luţfidur kim itdi ihsân

Olup itmâmı hayr ile müyesser
Disünler nâmına *Tuhfe-i Yâver*

Tamâm oldı kitâb-ı dil-pesendüm
Ehîbbâyâ budur tuhfem efendüm (b. 1-9)

Tuhfe-i Yâver adlı manzum sözlükte 487 Farsça kelime veya kelime grubunun Türkçe karşılıkları verilmiştir. Şair, kelime veya kelime grubunun Türkçe karşılıklarını verirken belli bir düzen takip etmemiştir. Beyitlerde Türkçe

karşılıkları verilen Farsça kelime sayısı değişmektedir. Beyitlerde verilen Farsça kelime sayısı yediye kadar çıkmaktadır:

Nizāra arıķ u Őiřmana ferye

Kem eksik endek az [di] çok bisyār (b. 74)

ūn hem-ü sān sā āsā gibidūr

Mānend beñzer gūyā miřillū (b. 159)

Hem Farsça hem de karşılıkları verilen Türkçe kelimelerde aynı anlama gelen genellikle birer kelime, yer yer de iki kelime verilmiştir. Yāver, sözlüğünde *fiil, isim, sıfat, birleşik kelime...* gibi kelimeleri belli bir sınıflamaya tabi tutmadan tercihine göre sıralamıştır. Çoğu beyitte ise tenasüp sanatını andırır şekilde anlamları ilişkili kelimeler bir arada verilmiştir. Aşağıdaki beyitte yaz, kış, soğuk, sıcak şeklinde aralarında zıtlık olan kelimeler verildiğı görülür:

Zemistān kışa tābistān yaza

řovuķ sermā Őıcağun ismi germā (b. 18)

şair bir beyitte (b. 142) müstehcen kelimeleri ve bunların Türkçe karşılığını vermiştir. Birkaç beyitte ise Farsça bir kelimenin karşılığı birden fazla Türkçe kelime veya cümle ile açıklanır:

Ayaķ altında ķalandur pā-māl

Yüzini yire sürendür rū-māl (b. 131)

Yāver, divan şirinde tevriyeli olarak kullanılan iki anlamlı kelimelere de yer vermiştir. Aşağıdaki beyitte “zāl” kelimesinin ilk mısradaki “ak sakallı, ihtiyar kimse” anlamı, ikinci mısradaki da kelimenin diğeri anlamı olan “Rüstem’in babası” anlamını verir:

Zāl dirlere gerçi pek pīr olmışa

Rüstemün babasınıñ da ismi Zāl (b. 135)

3. METİN

Tuhfe-i Yāver

mefā' ilün mefā' ilün fe' ulün

1. Hezārān ḥamd u şükr olsun Ḥudāya
Şalāt ile ḥabībi Muştafāya
2. Daḥı evlād u aşḥāb-ı resüle
Ki anlar ittibā' itdi uşüle
3. Nümāyāndur şafā her birlerinden
Ola rāzī Ḥudā her birlerinden
4. Hüner-mendāna rahmet ide Mevlā
Eşerler itdiler dünyāda peydā
5. Nice te' lifler manzūm u menşūr
Yapup sa' y itdiler Ḥaḳ ide me' cūr
6. Görüp ben anları oldum heves-kār
Lügat hıfzında itdüm ḥayli ısrār
7. Biraz müddetde nazm[um] oldı āsān
Ḥudānuñ luṭfidur kim itdi iḥsān
8. Olup itmāmı ḥayr ile müyesser
Disünler nāmına *Tuhfe-i Yāver*
9. Tamām oldı kitāb-ı dil-pesendüm
Eḥibbāya budur tuḥfem efendüm

10. Cenāb-ı kibriyāya olmuş esmā
Ḥudā vü İzi[d] ü Yezdān te' ālā
11. Dinür Ḥaḫkuñ resūline peyām-ber
Aña peygām-ber de dirler am mā
12. Muḥammedür sūtūde Fāriside
Ögülmüşdür dimek Türkide ma' nā
13. Şeh-i şāhān şāhen-şeh dimekdür
Ulu sulṭān-ı zī-şān mişl-i Dārā
14. Daḫı evreng taḫt u tāk dīhīm
Ḳalem-rev ol ki ḫükm olınan ülke
15. Dinür yeke-süvāra yalıñuz atlu
Daḫı tenhā yalıñuz olsa yektā
16. Dinür ḫunyā-gerān sāzende-gāna
Şadā vü nağme nükte adı ḫunyā
17. Ḳıla mü çinbise müçine dirler
Maḫaş gāz uşṭuranuñ nāmı müsā
18. Zemistān kışa tābistān yaza
Şovuk sermā şıcağūñ ismi germā
19. Şusuz bī-āb ṭolu şu olsa pür-āb
Şuşamış teşne şuya ḫansa sīr-āb

20. Derin şu āb-ı bî-bün hâlişe nâb
Bulanık tîre havzuñ dibi pâ-yâb
21. Gemi keştî şinâdur şuda yüzmek
Deñiz deryâ şuya batmışa ğarķ-āb
22. Hele sirkengubin sirkencubîn
Dinür bal şerbetine engebîn-āb
23. Giyâh-ı huşk kuru otluĝa dirler
Ter ü tâze olan sîr-āb u şād-āb
24. Leb-i deryâ kenâr-ı bahre dirler
Deñizler dalĝasına dindi hîz-āb
25. Güneş nûrna dirler pertev-i hûr
Ayuñ on dördi aydınlığı meh-tâb
26. Çok olan râyegân erzân ucuzdur
Çatı az bulunanuñ adı nâ-yâb
27. Zer-endüd u zer-endây oldu yalduz
Gümüş şuyına sîm-āb civa sîmâb
28. Egerçi tâb kuvvetdür luĝatde
Yorulmaķ ismidür hem lafz-ı bî-tâb
29. Yaz ayına didiler ürd-i behişt
Cennetüñ ismine de dirler behişt
30. Eñse kafa alına pişâni dir

Başdaki yazuya dağı ser-nüvişt

31. Hüb güzel taze dağı sâde-rüy
Çehresi çirkîn olana dinür zışt
32. Tab‘ı şakîle didiler bed-nihâd
Hüyü kötüye didiler bed-şirişt
33. Dâs orağ keh şamanuñ ismidür
Tarla ile hem ekinuñ adı kişt
34. Penbe pamuğ peşm yünüñ adıdur
İplige rişte didi aşla birişt
35. Âdeme hâkî didi toprağa hâk
Kil çamuruñ ismi yoğurdı sirişk
36. Muğbeçe di tâzesine muğ kavur
Deyr kilîsâya manastır kinişt
37. Kec kirecüñ seng taşuñ ismidür
Kerpice hişt tuğlaya di puhte-hişt
- Beyân-ı Hurûfât-ı Nâ-yâb***
38. Fâriside yok sekiz harf-i hecâ
Söyleyem kim eyleye kalbünde câ
39. Şâ vü hâ vü şâd u dâd u tâ vü zâ
‘Ayn u kâfi bilmemek pek nâ-becâ

40. Goresne aç u fildişi dağı āc
Üstübec ismi dağı isfidāc
41. Pek karanlık gecelerün ismi
Şeb-i tārīkdür dağı şeb-i dāc
42. Hele bahşendegī ‘ināyetdür
Gerçi yağmaya didiler tārūmār
43. Çadruñ mīḥ hayme kazığıdur
Diregi üzre ṭabla ismi kumāc
44. Renc-dendān diş ağrısına dinür
Dağı dermān-ı derd dimekdür ‘ilāc
45. Şaşıya kūç köre nā-bīnā
Şaşı bakmağa didiler kec ü āc
46. Yayıñ iki başına zāğ kemān
Oğ nişān-gāhına dağı āmāc
47. Yer kirāsına didiler sipenc
Gümrük almağ gibilere dağı bāc
48. Keklige kebk ü ṭurnaya di kuleng
Sülüne di tezerv ü hem derrāc
49. Yeñi sürmüş ağacıñ dalına şāḥ
Koyunuñ boynuzıdur hem dağı şāḥ

50. Mîşinās añla şināsed añlar
Dir ʿ Acem zann u gümān itmege rāḥ
51. Didiler kış evine kāşāne
Yaz günü eglenecek köşk adı kāḥ
52. Şūḥ-ṭabʿ oldı açık meşrebli
Edebi olmayana di küstāḥ
53. Ayu ḥurs oldı inine di künām
Di ilanūñ deligine sūrāḥ
54. Teng-cā ʔar yire di yufka tenük
Olsa vüsʿ atli açık yir di ferāḥ
55. Şey begenmez kimsedür müşkil-pesend
Kendi eṭvārın begenmiş ḥōd-pesend
56. Yüze güliciye dirler rüy-ḥand
Di şakala gülmege hem riş-ḥand
57. Her uzun boyluya di bālā-bülend
Serv boyluya didiler ser-bülend
58. Bağlamaḳ besten resendür ip daḥı
Bend bağdur bağlama dirsən me-bend
59. Fārisīde şalvāra rānīn dir
Uçkuruñ nāmı daḥı şalvār-bend

60. Di pezîruften qabûl itmeklige
Didiler Türkçe ögüt Farsça pend

61. Esb atdur yağıza şebdîz di
Kıra ad hem kulaya dirler semend

62. Şâr şehre köylüye dihkânî di
Qaryeye dahı didiler kûy u kend

Kıf' a-i Diğer Der-Harfü'd-dâl

63. Maşdar bûdendür olmağ idi bûd
Bâd olsun yoğidi dirsen nebûd

64. Bang-ı kâne di ezân vaqıt gâh
Kân ismidür şılanuñ hem vürûd

65. Rû-nümâ yüz göstericiye dinür
Bize yüz gösterdi mâ-râ rû-nümûd

66. Laht-dilhâ gönüller yarasın
Bâz şâhîn dîde göz kıptı rübûd

67. Dindi sūdâ-ger bâzergân ol şeye
Fâ'ide çok olsa bisyâr-sūd

68. Āteş-i bî-dûd âh-ı ' aşıkân
Hem duhânî levne dirler reng-i dūd

69. Yıldız ahter ahter-zerd ay ü gün

- Āsumān gök reng-i gök daḥı kebūd
70. Bařlamak āġāz ses āġāzedür
Güfte ři' rü ırlamak daḥı sürūd
71. Kāra saç tellerine dir siyeh-tār
Kāranlık giceye daḥı şeb-tār
72. Göñül virmişler dil-dāde 'āřık
Daḥı dirler nařar-bāz u hevā-dār
73. Uyumış kimseye der-ḥ'āb dirler
Uyanmak olsa dirler aña bīdār
74. Nizāra arık u řiřmana ferye
Kem eksik endek az [di] çok bisyār
75. Dinür kat kat olana tūy-ber-tūy
Dürüp devřürmege piçide-tūmār
76. Vücūduñ řiřḥatine ten-durustī
Dinür 'ācizlere bī-çāre nāçār
77. Dehān aġız aġızlıkdur dehāne
Burun binī yañaq ruḥ daḥı ruřsār
78. Yedi iklīme dirler heft-kiřver
Anı zabt idene dirler cihān-dār
79. Gül-i pejmürde řolmuş güle dirler

- Dağı güllük yire gülşenle gül-zâr
80. Münâsibdür dimek çespîde çespân
Sezâ-vâr lâyıka dirler gibi vâr
81. Şîveli maḥbûba dirler ‘ işve-bâz
Hem gönül oḥşayıcıdur dil-nüvâz
82. At segirdürmenüñ adı esb-tâz
Hem çapul itmege dirler türk-tâz
83. İş düziciye didiler kâr-sâz
Hem devâ eyleyiciye çâre-sâz
84. Fâyîk aḳrân olandır ser-bülend
Sebkât aḳrân idendür ser-firâz
85. Ḥâksâr ol kimsedür ḥ^oör u zelîl
Toprak ile oynayandur ḥâk-bâz
86. Kûh tağ hāmûn ova şahrâ gibi
Cây yirdür şin iniş yoḳuş firâz
87. Yaşşı pehnâ eñlü pehnâdur velî
Ḳısayâ kûteh dinür uzuna dirâz
88. Kibr ile nazlanmağa dirlerse nâz
‘ Acz ile yalvarmanuñ adı niyâz
89. Puḥte vü cüşîde pişmiş ḳaynamış
İriyüp yanmışa di süz u güdâz

90. Ey güzel nâzlanma bu rütbe dile
Dil-berâ dil rā me kan ĩn rütbe-i nāz
91. Kimsesizler bĭ-kesāndur kimse kes
Kes böbür ma' nāsına nā-kes nekes
92. Rāh yoldur reh-revāndur yolcular
Hem-dem eş pādāş ayakdaş dem-nefes
93. Bes yiter pes şoñradur çoğdur bisyā[r]
Dir ' Acem çoğdan dise ez ĩn siper
94. Di kilīsā çanına nākūs lĭk
Çıngırağūñ adına dirler ceres
95. Hargezat sinegidür zenbūr arı
Peşşedür sivrisinek sinek meges
96. Sebze-i hōd-rū yaban otına di
Çörçöpe süprüntüye di hār u has
97. Şinĭdendür işitmek küpe mengūş
Kulağ tözine de dirler bināğūş
98. Kānaduñ uçları şehper kånad bāl
Yuvaya āşiyān dirler murğ kuş
99. Miyān bel ince bellü mü-miyāndur
Kucağ āğūş kucaqlamağ der-āğūş

100. Kılıç şemşire dirler tiz keskin
Şavaş ceng ü cidāl adı hılāş
101. Hārā[bā]t ehli çıkmaz dem evinden
Didiler neş'e-dāra līk ser-hōş
102. Şegāl dirler şegāle dilki rūbāh
Çemender hār dinür tavşana hargūş
103. Deli dīvānedür 'ākıl hıred-mend
'Akılsuz ādeme bī-hūş 'aql hūş
104. İ[s[h]āk kuşına di murğ-ı şeb-āvīz
Puhuya kūf dirler büm baykuş
105. Dinür eşvāba cāme kürke pūstīn
Girībān yakaya fa dirler omuz dūş
106. 'İlm dāniş bedān bilsen dimekdür
Bilür dāned unutmağdur ferāmūş
107. Şakşāğan odur kelāje qarğa zāğ
Dāl dirler kartala kuzgun kelāğ
108. Didiler gül-[g]eşt seyre gitmege
Çevresi mağdūd olan bāga di rāğ
109. Māhī balık avcıya naħcīr-gīr
Şestdür Farsçası Türkīce ağ

110. Dâmeninde lâle vü sünbül biter
Kûh-ı Elvenddür ' Acemde yüce tağ
111. Reh-nümâ yol göstericiye dinür
Hep kılavuzdur beled-i rehber sürâğ
112. Şamdâna dir şem' a-dân ve hem leken
Meş' al odur meş' ale kandîl çerâğ
113. Sîne olsa ' aşkla yara bere
Aña dirler şerha şerha dâğ dâğ
114. Gerçi incüye dinür dürr-i şadef
Meşhedüñ hâki dahı dürr-i Necef
115. Sû-be-sû her yaña ya' ni etrâf
Çevre pîrâmene dir süy-ı taraf
116. Odı sönmez yire âteş-gede di
Tâbiş âteş süzâ[n] di tef
117. Altı telli sâza dirler şeş-târ
Türkçesiyle müterâdifdür def
118. Sengçe yahçe tolunuñ adıdur
Kara geh berf dinür gâhî haşef
119. Kâse-i hâk di toprak çanağa
Di kırık şaksıya şikeste hazef

120. Seng-puştdur adı aplumbaanuñ
İsminüñ birisi de oldu keşef
121. Müşterekdür ‘ Arabiyle bile
Fāriside şamana dindi ‘ alef
122. Didiler et köpüğüne kef-güşt
İsmi el ayasınunñ hem daı keff
123. Didiler gerçi ki yırtık şeye çāk
Pīrehen yaasına hem daı çāk
124. Tenbele gerçi ki kāhil dinilür
Tīz kārın görene hem çālāk
125. ormayan kimseye pür-dil didiler
Tāhire pāk di avf itmege bāk
126. Di sevindirmege şādāniden
Guşsa-ser olana dirler ğam-nāk
127. Deşt gāhice dinür mabereye
Di abir toprağına tūde-i āk
128. Dāmen-ālūde dinür fessāa
Ehl-i ‘ iffet olana her dem pāk
129. Aşma çubularına rez dinilür
Hem üzüm aşmasına dirler tāk
130. Yola āzırlanana pā-ber-kāb

- Terki bağına dinür fitrāk
131. Ayak altında qalandur pā-māl
Yüzini yire sürendür rû-māl
132. Pür-çiçekleri gül-rüy-ı zemīn
Hem de şükûfe çiçek şaksı sıfāl
133. Āb-ı Hızra didiler āb-ı hayāt
Di şuyun iyüsine āb-ı zülāl
134. Nev-resīde didiler pek tāzeye
Tāze sürmiş dala dirler nev-nihāl
135. Zāl dirler gerçi pek pīr olmışa
Rüstemün babasınun da ismi Zāl
136. Şāhper dirler qanad uçlarına
Quyruq ile di qanada perr ü bāl
137. Şarāb içi[ci]ye dirler mey-āşām
Dağı peymāne ölçekdür qadeh cām
138. Gicenün yarısına nīm-şeb di
Dimişler çāşt kuşlukdur seher-bām
139. Dil-istān dil-rübā dil-ber güzeller
Gönül eglendiricidir dil-ārām
140. Henüz el'ān kenün şimdi dimekdür

- Nuḥust evvel daḥı ōñradur encām
141. Hele nev-bāve ṭurfanda yemiŝ bār
Yetiŝmiŝ rüstedür olmamiŝı ḥām
142. Cimā' a gān zeker-i merd daḥı kīr
Göte kūngāh dirler kös daḥı am
143. Berīd ü nāme-res elçiye dirler
Ḥaber peygām peyem hem daḥı peygām
144. Yarın ferdā bugün imrüz dirler
Meh ay yıl sāldur vaḳt oldı hengām
145. Dimişler ismü'l-levne sebz-gün
Yüzi gül-reng olana daḥı gül-fām
146. Gül-endām olsa daḥı raḥŝ-ı Rüstem
Dinür a' zā-yı mevzūna ḥōŝ-endām
147. Ḳatı parlaḳ şeye dirler dıraḥŝān
Görinüp zāhir olandur nümāyān
148. Sitāyiŝ-ger temeddüh idicidür
ŝikāyet idiciler dād-ḥāhān
149. Perākende periŝāndur ṭaḡılmıŝ
Periŝān ḥāle di āŝüfte-sāmān
150. Di yap yap gidene āheste-refṭār
Segirdüp ḳoŝmanuñ adı ŝitābān

151. Dinür şarı gülün ismine nesrîn
Beyâz gül nesteren güllük gülistân
152. Hezârân şayda biñler dimekdür
Dinür bülbüllere gerçi hezârân
153. Çeñe altı maḥalline di ğabġab
Çeñenün çukuru çâh-ı zenaḥdân
154. Tüvânâ güçlüdür lâġar arıġdur
Tenümend ü tenâver ya' nî şışman
155. Bî-hüş ' aġılsız bā-hüş uşlu
Şeydâ delidür huşyâr ' aġıllu
156. Başdan ayaġa dirler ser-â-pâ
Arġaya şarġan şaçlara ġisû
157. Ber-dâr aşılımış âvîze aşġı
Âviḡten aşmak mîzân terâzû
158. Efsûn-ger oldı göz baġlayıcı
Siḡr eyleyici seḡḡâre cādû
159. Çün hem-çü sân sâ âsâ gibidür
Mânend beñzer ġüyâ mişillü
160. Nâzende nâzlı düşîze ġızdur
Bibi ġadındur ḡâtün bânû

161. Göz olsa yaşlu di çeşm-i pür-nem
Nem-nāk nemlü ğam-nāk ğamlu
162. Dīz ƣal‘ a ismi dīz-dār emīni
Dīvār ƣal‘ adur burc bārū
163. Kesilmiş şeylere dirler berīde
Dağı yırtılmışa dirler derīde
164. Çünān öyle çunīn böyle nedür çīst
Ayırtlanmış seçilmişdür güzīde
165. Şanevber fıstıƣ u şimşād çemşīr
Schī toğrı egilmişdür hamīde
166. Bulınmaz nesneye nā-yāb dirler
İşidilmiş degüldür nā-şenīde
167. Çocuƣ kūdek cūvān olur büyürse
İrişmişdür yetişmişdür resīde
168. Sühā bir ufacıƣ yıldız semāda
Görülmemiş şeye dirler nedīde
169. Tamar regdür sinir pey ƣan hūndur
Dinür ƣan tamlamışsa hūn-çekīde
170. Nemek tuz nān ekmek sofraya hū‘ān
Yemek horden datmışsa çeşīde

171. Dinür rem-gerde ürkek hūylu hūya
Ġazāl āhū gibi ürkmüş remīde
172. Meme pistān sūt ana dāye
Meme emmiş çocuk pistān-mekāde
173. Zevce zendür zevcūñ ismi oldı şūy
Yıkanup pāk olmağ oldı şüst ü şūy
174. Cūy ırmağ rūd çayuñ adıdur
Cüst çābuk aramağdur cüst ü cūy
175. Vağti şavmuşa pür-ğatğ dinilür
Dindi tāze nev-cüvāne sāde-rūy
176. Di gül-i pür-jāleçe düşmiş güle
Terlemiş hūy-gerde terdür dağı hūy
177. Ucu egri ağaca çevgān dinür
Yuvarlanan topcağazuñ adı gūy
178. Oldı tenzū gibi bir terkīb ‘abīr
Ġāyet a‘lā koğuya di şāh-būy

SONUÇ

Bu çalışmada bugüne kadar üzerine hiçbir çalışma yapılmamış Farsça-Türkçe manzum sözlüklerden *Tuhfe-i Yâver* incelenmiş ve sözlüğün çeviri yazılı metni okuyucuların istifadesine sunulmuştur. Manzum sözlüğün müellifi eserin başlığında da belirtildiği gibi Yâver'dir. Biyografik kaynaklarda Yâver mahlasını kullanan Enderunlu Hasan Yâver ve Trabzonlu Yâver Efendi olmak üzere iki şair bulunmaktadır. Elimizdeki şu anki bilgilere göre *Tuhfe-i Yâver*'in şairi hakkında kesin bir şey söyleyemiyoruz. İhtimaller dairesinde bu eserin müellifi Hasan Yâver veya Trabzonlu Yâver olabileceği gibi aynı mahlası kullanan başka bir sanatçı da olabilir.

Tuhfe-i Yâver'in bildiğimiz tek nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça Yazma Eserler Bölümü, NEKAY04196/19 arşiv numarasında kayıtlı 133 varaklık mecmuanın 114b-122a varaklarındadır. 178 beyitten oluşan *Tuhfe-i Yâver*; hamd, salavat ve sebep-i te'liften oluşan 9 beyitlik mesnevi ile başlar. Daha sonra hurûf-ı hecâya göre tertip edilmiş 6 ile 10 beyit arasında değişen 20 bölümden müteşekkildir. Manzum sözlük geleneğinde genellikle kıt'a/bölümlerde kullanılan bahir ve vezin bildirilirken bu hususu *Tuhfe-i Yâver*'de göremeyiz. Eserin hiçbir yerinde bahir ve vezinler belirtilmemiştir. Eserde "*mefâ'ilün/mefâ'ilün/fe'ûlün, fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün, fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ilün*" kalıpları kullanılmıştır. Yâver; tahmid ve salavattan sonra bu manzum sözlüğü dostlarına, ahbablarına hediye olarak bıraktığını ifade eder. Sözlüğün esas kısmında ise 487 Farsça kelime veya kelime grubunun Türkçe karşılıklarını vermiştir. Bu çalışma ile Farsça-Türkçe iki dilli manzum sözlük halkasına bir yenisi eklenmiştir.

KAYNAKÇA

Doğan Averbek, Güler (2018). "Dillerinden Biri Türkçe Olan Manzum Sözlükler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. (21): 85-114.

İpekten, Haluk vd., (1988). *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Kaçar, Mücahit (2011). "Şiire ve Söz Sanatlarına Dâir Bir Mesnevî Hasan Yâver'in 'Kitâb-ı Fenniye-i Eş'âr İsimli Eseri". *Türkiyat Mecmuası*. 21(2): 95-140.

Kesik, Beyhan (2020). *Yâver Efendi*. <http://teis.yesevi.edu.tr/>. [Erişim: 09 Şubat 2024].

Mehmed Süreyyâ (1996). *Sicill-i Osmânî*. hzl. Nuri Akbayır. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

Öz, Yusuf (1996). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Üstüner, Kaplan (2009). "Şiir, Şair ve Edebi Kurallara Dair Yazılmış Bir Mesnevi: Fenniye-i Eş'âr". *Turkish Studies*. 4(7): 826-892.

Üstüner, Kaplan (2010). "Enderunlu Hasan Yâver'in Gül-i Sad-Berg'i". *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*. (6): 261-283.

Üstüner, Kaplan (2017). *Yâver Divânı*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>. [Erişim Tarihi: 06.09.2023].

Üstüner, Kaplan (2020). Enderunlu Hasan Yâver. <http://teis.yesevi.edu.tr/>. [Erişim: 09 Şubat 2024].